

KALUNDBORG BY OG OMEGN I FORTIDEN

Af Henrik Larsen.

Omegnen af Kalundborg har været beboet fra meget gammel Tid af. Ikke alene i den yngre Stenalder og Bronzealderen, hvorom talrige, dog nu for det meste forsvundne Stendysser, Jættestuer og Gravhøje vidner, men ogsaa i den ældre Stenalder. Herom fortæller bl. a. Fundet af et Økseskaft af Hjortetak fundet i Byens Mose vestligst i Hestehaven. Fra den yngre Stenalder findes nu ingen Mindesmærker paa Byens Grund, men da Nyvang 1610 blev indtaget til Agerbrug og uddelt til Byens Borgere, fik et af Bolene her Navnet Dyssebol, i dette nævnes 1746 2 Stendysser, som vel forlængst er forsvundne¹⁾. De maa vist have ligget et eller andet Sted mod Nord, noget vest for Borgmestervænget (Matr. Nr. 3). Af Høje findes der nu vist ingen paa Byens Marker, saafremt da ikke den øverste Top af Møllebakken skulde være en Gravhøj. Paa Udskiftningskortene over Hestehaven og Lyngen findes antydning 3 Høje i Hestehaven og 3 mod Syd i Lyngen. Men noget nærmere om disse Høje kan vist nu ikke oplyses, saa det er muligt, at det kun har været naturlige Forhøjninger i Terrainet. I det 17. Aarh. nævnes i Kæmnerregnskaberne Limkiershøje, der har ligget i Nyvang lige nord for Møllebakken. Derimod findes i Kalundborg Landdistrikt paa Kaalund Klosters Mark endnu den store Uls-høj liggende højt og synlig paa Bakkekammen nord for

¹⁾ Klb. Auktionsprotokol 1722—57, 326 a.

Munkesøen. I Markbogen fra 1682 kaldes den Ølshøj, sammesteds nævnes ogsaa Korshøj og Eenhøj, der begge gav Navn til Dele af Marken, den sidste laa i Nærheden af Fiskeparkene, det vil sige Bredekilde.

Fra Jernalderen findes flere Gravpladser paa Byens Mark og i Omegnen, men førend der her fortælles noget om disse, skal de omliggende Byer, af hvilke mange, om end ikke alle, ogsaa er fra denne Tidsperiode, omtales. Mod Vest støder Kalundborg Hestehave op til Nyrup Mark. Nyrup er Nytorp, men noget afgjort Bevis for, at Bebyggelsen paa dens Mark er ung, er Navnet dog ikke. Imidlertid har der været rigelig med Skov her, thi paa Byens Mark nævnes 1682 mange Marknavne sammensat med Løkke; Løkker plejer at være indhegnede, og Hegn forudsætter Skov, endvidere indhegnede man kun skovbe-groede Arealer, ikke Agerland. Niels Brok skødede 1356 Valdemar Attedag alt sit Gods i Nyrup, men dennes Datter, Dronning Margrethe, mageskiftede 29. Nov. 1376 sit Gods her til Niels Broks Sønnedatter, Elne Pedersdatter Brok, der 25. Juli 1400 gav sit Gods i Nyrup i Kalundborg Sogn til Vor Frue Alter i Vor Frue Kirke i Kalundborg, for det skulde der hver Dag holdes en Messe. Det var hele Nyrup By, som hun gav, thi Sognepræsteembedet i Kalundborg, der efter Reformationen blev tillagt Alterets Gods, ejede siden hele Byen. I Nyrup havde hun ogsaa sin Bolig.

Øst for Nyrup og nord for Hestehaven og videre mod Øst ligger Raklev Mark. Byens Navn er vist fra det 5. eller 6. Aarh., men selve Byen er vel ældre. Paa Marken har mod Vest og Nord været en Del Skov, Navnet Trøjelykke vidner bl. a. herom. Mod Nord fandtes endnu i det 17. Aarh. en Del Krat. Paa Byens Mark ved Hestehaven laa ifølge Udskiftningskortet Pudløse Agre, maaske har her ligget en Løse, en Storgaard fra Folkevandringstiden.

Ikke umuligt er det, at det er Kalundborg Hestehave, der har været denne Storgaards Jord, den skiller Raklev

Mark fra Havet og synes naturligt at have hørt til denne By. Nordøst for Raklev By, nord for Kaalund Klosters Mark, ligger et Bakkeparti, som hed eller delvis hed Torsbjærg, nord for laa Bøntofte Aas, maaske her har været en større Gaard, hvor Helligdommens Vogter har boet. I Middelalderen laa der i Raklev By en Herregaard.

Nord for Lerchenfeldt ligger G a a s e t o f t e By, der 6. Aug. 1320 af Ringsted Kloster blev tilskødet Ove Hase. Han boede siden her, hans Gaard, Gaasetoftegaard, laa iidd østligere end de andre Gaarde, senere laa her 2 Bøndergaarde.

Mod Øst ligger K a a s t r u p, 1376 skrevet Kulsthorp, 1567 Kolstrup, efter Navnet en Torp, men med sine 5 Bol større end Raklev, der kun var paa 3 Bol. Byen maa være ældre end sit Navn.

Øst for den Del af Kalundborg Markjorder, som hedder Lyngen, ligger R y n k e v a n g. Anders Bagge skødede 22. Sept. 1324 alt sit Gods i Rinkæøughe til Christoffer den Anden, det maa være dette Gods, 6 Øre Jord i Skyld i Rinkøwe Mark, som Valdemar Atterdag 1361 gav til et Alter i St. Nikolaj Hospitals Kirke i Kalundborg til Underhold for Præsten der, dog skulde han daglig læse en Messe. Dette Hospital er den senere St. Jørgensgaard, thi denne havde siden Hospitalets Gods, Privilegier og Breve. Dette var dog vist ikke hele Rynkevang, thi en Ridder Amund, der ellers er ubekendt, skal have givet til Kirken i Aarby 1 Pund Korn (20 Skp. Rug eller 24 Skp. Byg) aarlig af Rynkevang og til Præsten sammesteds ligesaa meget¹⁾. Han maa altsaa ogsaa have haft Ejendom her.

Mod Øst grænser Lyngen til A a r b y, hvor der i Oldtiden har ligget en større Gaard. Her fik Valdemar Atterdag af Jens Esbernsen Krumpen m. fl. 1355 tilskødet 6 Bol Jord, hvilket dog ikke er hele Byen. Nord for denne har man tidligere i Rørmosen fundet Murlevninger, her

¹⁾ Repert. Ser. II., Nr. 5448.

har maaske den Borg, som Rensborg Enge, der laa mod Syd i Rynkevang, havde Navn af, ligget.

Syd for Lyngen ligger Melby Mark. Ridderen Ivar Nielsen af Familien Rosenkrantz pantsatte 22. Febr. 1356 for 200 Mark rent Sølv bl. a. Melby i Arts Herred til Valdemar Atterdag. Det er muligt den hele By, thi senere ejede Kronen hele Melby, uden at andre Adkomstbreve kendes.

Men foruden de nævnte Byer har c. 6—700 m nord for St. Olai Kirkegaard ligget en nu forsvunden By, som hed Ore. Den nævnes i Kong Valdemars Jordebog, hvor den kaldes Karlsworæ, 1452 kaldes den Oræ¹⁾, da laa Slottets Ladegaard her. I Markbogen fra 1682 kaldes Byen Oreby, men i Herredsbogen for Arts Herred kalder Præsten i Raklev Byen for Urøe. Den bestod 1639 af 13 Gaardsæder eller Smaagaarde, men snart efter lod Lensmand Hans Lindenov Byen nedlægge og dens Jord lægge under Slottets Ladegaard. I det 18. Aarh. laa her dog et Hus, der findes afsat paa gamle Kort. En af Ladegaardens Marker kaldtes senere Ore Gadekærsmark. Hvor gammel Byen er, vides ikke, Navnet siger os, at den er anlagt paa udyrket Jord, formodentlig forhenværende Skovbund. Disse Skove har i Forbindelse med den store Tranemose skilt Refsnæs fra det øvrige Sjælland.

Som man vil se af det foregaaende, var det hovedsagelig Stormænd, Konger og Klostre, der ejede Omegnens Byer, Selvejere har der vist været meget faa af undtagen maaske i Tømmerup Sogn, hvor der endnu var enkelte i det 17. Aarh.

I de fleste af de nævnte Byer er der vist ikke gjort noget Gravfund fra Jernalderen, men det vil en Gang vel ske. I Rynkevang har man derimod fundet en Gravplads fra den romerske Jernalder, de første Aarhundreder efter Christi Fødsel, liggende lige syd for Hovedlandevejen til Holbæk. Endvidere er der i Terrainet nordøst for Mølle-

¹⁾ Repert. II. Ser., Nr. 128.

bakken gjort flere Fund af Skeletter, og ved nogle af disse er der gjort Fund, der viser, at disse Grave ogsaa er fra den romerske Jernalder. Endelig er der i det 18. Aarh. paa Kalundborg Ladegaards Grund ved Udgravning af Grunden til en ny Lade fundet en halv Snes Skeletter¹⁾. Stedet er vel mod Nord, hvor der indtil fornylig har ligget en Lade, saa Skeletterne kan ikke stamme fra Klosters Kirkegaard, der har ligget mod Syd. Hvor gamle disse Grave er, er uvist, maaske fra Tiden efter Folkevandrings-tiden. Fra selve denne er vist ingen Gravfund gjort her i Egnen.

Nat u r f o r h o l d e n e.

Kalundborg By er bygget paa 3 Bakker eller Bjerge, som man vilde kalde dem i ældre Tid. Vor Frue Kirkebjerg mellem Stranden og Munkesøen kunde man kalde det ene, St. Olai Kirkebjerg mellem Munkesøen og Møllestrædedalen det andet. Møllebakken hedder nu det tredie, tidligere hed Bakken Rugbjerg, 1579 Roubierg²⁾, undertiden ogsaa skrevet Rubjærg, men den første Skrivemaade er utvivlsom den rigtige. Navnet er vel som andre Rugbjerge sammensat med Rug og har vist Navn af Rughaven (Matr. Nr. 53 og 55, nu Havebyen), hørende til St. Jørgensgaard, der laa lige øst for. I saa Fald maa Bakken, førend St. Jørgensgaard blev anlagt, have haft et andet Navn. St. Jørgensbjerg kan betragtes som et fjerde Bjærg, men er egentlig kun en Udløber fra Rugbjerg. Paa Bakken nord for Møllebakken er ikke overleveret noget Navn, derimod hed Bakken nord for Nyvang Ravnsbjerg. Foruden dette Bjærg nævnes paa Ladegaardens Mark 1682 Orebakken, der maa have ligget nord for Ore, det foran omtalte Torsbjerg, Refbjerg, der laa mod Nord op til Raklev Mark, og Bagernebjerg. Vest for Kalundborg ligger Lundebakken, Vænget vest for Lindegaardsvænget kaldtes i det 18. Aarh. Lunden, og Hestehavebakken.

¹⁾ Paludan, Staden Kalundborg, s. 9.

²⁾ Kalundborg Lens Regnskab 1579—80.

Af Søer findes eller rettere sagt fandtes Munkesøen, men det er et Spørgsmaal, om den ikke tildels er opstemmet, da Bunden ligger over Havets Overflade, i Anledning af Byens og Slottets Befæstning. Udløbet fra Munkesøen kaldes nu Lunderenden, tidligere hed det Aalekisterenden. Fra Munksøen var der ogsaa Udløb til Slottets Grave, der ogsaa laa saa højt, at Vandet kunde afledes fra dem, saa de kunde renses. Fra Gravene gik en Rende mod Syd, der nu er overdækket, men hvis Løb endnu kan ses af Bebyggelsen. Østlig i Nyvang, nord for Landevejen, laa Teglsøen, som Borgmester Thomas Jensen (død 1699) lod aflede for Engbundens Skyld i Borgmestervænget.

Af Moser er der Mosen mod Vest i Hestehaven, tidligere kaldet Jernholt Mose. Magistraten vedtog 1778 at lade skære Tørv her, og dette vedblev i en lang Aarrække. Af Aær er der Fuglebæksaa, som kommer fra Rørmosen og løber igennem Lyngen. Af Render kan nævnes foruden den, som tidligere dannede Udløbet for Gravene, den Rende, som fører Vandet fra Møllebakken over Kordilgade og ned i Fjorden. Den kaldtes i det 17. Aarh. Dyvels Hul, senere Dyvels Rende. I et Skøde paa nuv. Matr. Nr. 134, dat. 11. Okt. 1714, siges Renden af Alders Tid at være lagt til Gaarden¹⁾.

Kordel og Kalundborg.

Kalundborg Fjord kaldes ifølge Sakse tidligere Hærvig, Exercituum sinus, maaske fordi Ledingsflaaden fra en Del af Landet har samlet sig her. Herfra har tillige fra gammel Tid af været Overfart til Jylland, dog har Byen her maaske haft en Konkurrent i Korshavn, det nuværende Havnsø. Det forudsætter, at her har været Bebyggelse, thi der maatte være Skibe og Folk til at føre de rejsende over Vandet.

I Kalundborg er nu en Gade, der hedder Kordilgade, i ældre Tid finder man ikke Gaden nævnt, men derimod

¹⁾ Skødeprot. 1, 308.

en Bebyggelse eller By, hvori nævnes flere Gader, Strandgade, Smedegade, Møllestræde, som kaldtes K o r d e l. Under Dronning Margrethe nævnes 1385 Niels Sonesøn af Kordel, hvem Herremanden Ove Lange Hase af Gaasetofte var blevet dømt til at betale en stor Sum Penge, hvilken Fordring han nu afstod til Dronningen. Men den ældste Form er ikke Kordel, thi i det tidligere omtalte Gavebrev af Valdemar Atterdag til St. Jørgensgaards Præst nævnes en Gaard i C o r d a l e. Navnet er altsaa egentlig Kordal, det bestyrkes ved, at man i Slutningen af det 13. Aarh. finder en Jacob Cordal nævnt, der var Abbed i Øm og senere i Vitskøl Kloster¹⁾). Han kan stamme herfra. En Gaard i Halland, der hed Kordala, omtales 1492²⁾). Da Navnet som alle danske Ord har haft Tonen paa første Stavelse, er Overgangen fra Kordal til Kordel meget sandsynlig, i det 17. og 18. Aarh. finder man endog Formen Corrdildgaden, noget man næppe vilde have fundet, hvis Tonen laa paa sidste Stavelse. Den nuværende Udtale med Tonen paa denne er altsaa forkert; forøvrigt er Navnet vist ikke mundtligt overleveret. Kordilgade kaldtes for 100 Aar siden Storegade, dette Navn benyttedes i Kirkebogen, og Lars Dinesen bruger det i sine Erindringer³⁾). Endnu for 50 Aar siden var det i Brug.

Kordal er sikkert sammensat med Ordet Dal; hvad Kor betyder, ved jeg ikke. Der kan vist heller ikke være nogen Tvivl om, hvilken Dal det er, som hed saaledes. Det maa være den, der ligger imellem St. Olai Kirkegaard og Møllebakken, den Dal, i hvis Bund Møllestrædet ligger. Her ligger Byens ældste Kirke, St. Olai, og i Nærheden af den maa ogsaa Bebyggelsen have ligget mellem Møllebakken og Munkesøen samt maaske ogsaa i Kordilgade. Derimod blev Strækningen mellem Lindegaden og Baggraven, det vil sige den vestlige Side af Skibbrogade, vist først

¹⁾ Scr. Rer. Dan. V, 265.

²⁾ Repert. Ser. II, Nr. 7116.

³⁾ Fra Holbæk Amt 1915, 148.

bebygget i det 16. Aarh. eller senere. Om der har været nogen Bebyggelse nærmere Fjorden, er uvist.

Til »Kalundborg« hørte Jord, thi vi erfarer af Kong Valdemars Jordebog, at en Hakon Palmesen skødede til Christoffer den Første bl. a. i »Kalundæburgh 18 Mk. Guld i Jord og i Karlsworæ nær derved 9 Mk. Guld«. Derefter nævnes Gods i en Del andre Byer, de fleste i Nærheden af Kalundborg. Hvor meget en Mark Guld i Jord egentlig er, ved man ikke med Sikkerhed. Tilsidst i den nævnte Fortegnelse nævnes 2 Gaarde i Broby med $7\frac{1}{2}$ Mk. Guld. Derefter skulde altsaa en Gaard være paa henved 4 Mk. Guld. Dette var dog vist ikke altid Tilfældet, Størrelsen af 1 Mark Guld i Jord afgang vist meget af lokale Forhold. Ofte regnede man 1 Bol, det vil sige 2—3 Gaarde, for 3 Mk. Guld. Det Areal, som c. 1682 var under Plov til Slottets Ladegaard og Ore, udgjorde 342 Tdr. Land, men hertil maa vel lægges den største Del af Kalundborg Nyvang.

I Jordebogen staar der Kalundborg, men der maa vel menes Kordel, thi da Jorden ejedes af en Herremand, kan den vel ikke have hørt til Købstaden Kalundborg. Kordel maa, da der laa Jord til den, have været en Bondeby, muligvis kan her ogsaa have ligget en Herregaard.

Kirken i Kordel var viet til Hellig Olav, der faldt i Slaget ved Stiklestad og faa Aar efter blev helgenkaaret. Ældre kan Kirken altsaa ikke være, men den er næppe heller stort yngre, thi det store Sogn, hele Raklev Sogn hørte da til Kirken, har næppe ret længere været uden en Kirke. Hvor meget Kordel er ældre end Kirken, det ved man ikke, ej heller hvor de Folk har boet, hvis Skeletter man har fundet i Nyvang.

Sakse omtaler Kalundborg eller Hærvig 3 Gange. Da Hake vil hævne sin Broder Hagbards Død, lagde han »med sin Flaade ind i den Fjord, der paa Dansk hedder Hærvig, lod Mandskabet gaa i Land og fylkede sit Fodfolk paa samme Sted, hvor nu Esbern har bygget sin Borg, hvis

Virke kan skærme Egnens Bomænd og stænge de vilde Vender ude.« Da imidlertid Befolkningen senere rejste sig mod ham, flyede han tilbage til Flaaden i Hærvig.

Under Skildringen af Venderkampene under Valdemar den Store skriver Sakse: »Ved denne Tid byggede Esbern Kalundborg og rensede ved dette nye Virke Havnen for fjendtlige Vikinger.«

Dette er efter Jørgen Olriks Oversættelse. Denne maa ved Borg forstaa en befæstet By, thi Sakse bruger det første Sted Ordet oppidum, der betyder By, og det andet Sted Udtrykket u r b e m K a l u n d a m, urbs betyder ogsaa By, men er noget mere end oppidum, Rom var en urbs. Sakse fortæller altsaa, at Esbern Snare her har anlagt en By. Udtrykket »Ved den Tid« er noget ubestemt, lige i Forvejen har han omtalt Slaget med Hylleminde, der skal have fundet Sted 1167, og de følgende Begivenheder sætter Jørgen Olrik til 1166—68. Ved den Tid har altsaa Esbern Snare begyndt paa Anlægget af Kalundborg, men Udførelsen har vel strakt sig over flere Aar. Byens Navn er sikkert efter en Lund, Kaalund, der vel har ligget et eller andet Sted her; om man kan sætte Lundebakken vest for Lindegaardsvænget i Forbindelse med Navnet, er naturligvis usikkert. Kaa er den Fugl, som nu kaldes Allike.

Købstadsrettigheder har Byen vel faaet samtidig med, at den blev anlagt. Skatter har Byen vel snart maattet begynde at svare, de kongelige Indtægter af Byen siges 1231 at være 30 Mark rent Sølv¹). Om Esbern Snare selv har haft nogen Indtægt af Byen, vides ikke. Da Kordel og Ore, som foran anført, ejedes af andre end Borgens Ejer, kan Esbern Snare ikke have ejet meget af den Jord, som nu ligger til Kalundborg. Han kan vel ikke have ejet andet end Hestehaven, der tidligere begyndte lige vest for Byen, samt vel den Plads, hvor han anlagde denne. Men har Hestehaven været en særlig Ejendom, da har der vel ogsaa været en Bebyggelse her. Man har da saa Lov til

¹) Kong Valdemars Jordebog ved O. Nielsen, S. 33.

at spørge: Kan denne Bebyggelse ikke have heddet Kaalund?

Borgene.

I Vænget vesten for Lindegaarden er der fundet Levninger af Bygninger og Volde, der viser, at her har været et befæstet Anlæg.

De ældste af de fundne Ruiner er utvivlsomt fra Esbern Snares Tid. Da intet tyder paa, at Byen har strakt sig saa langt mod Vest, maa Murresterne have hørt til en Borg eller et befæstet Anlæg, som Esbern Snare har anlagt. At Lindegaardsvænget siden tilhørte Kongen og ikke Byen eller dens Borgere, tyder ogsaa paa, at Byen ikke har strakt sig saa langt mod Vest. De fundne Murrester er ikke saa smaa, Vestmuren er c. 70—80 m lang, saa at en større Styrke har været nødvendig for at forsvare Anlægget. En Borg havde maaske ogsaa bedre kunnet forsvares, hvis den var blevet anlagt oppe paa Bakken, hvor nu Lindegaarden ligger. Men Anlægget kunde være anlagt i anden Hensigt. Sakse siger, at det var til Beskyttelse for Egnens Bomænd, at Virket her blev anlagt, men en lille Besætning har ikke kunnet hindre Vendernes Plyndringer paa Kysten. Men Meningen med Anlægget i Lindegaardsvænget var vel snarere at skaffe et Sted, hvor Egnens Beboere, naar en fjendtlig Flaade nærmede sig, kunde begive sig hen med Kone, Børn og Gods. Herfra kunde Mændene saa under ordnet Ledelse drage ud mod Fjenden.

Ogsaa Byen er vel blevet befæstet af Esbern Snare, men da de fundne Levninger af dens Mure ikke gaar tilbage til hans Tid, har Befæstningen vel kun været Planke, beskyttet mod Nord af Munkesøen og mod Syd af en Grav neden for Bakken.

Derimod er det næppe sandsynligt, at Esbern Snare har bygget det Slot, som laa her, indtil Svenskerne 1659 lod det nedrive. Det gør Indtryk af at være opført paa een Gang, er desuden alt for stort i sit Anlæg og med sine store Sale alt for vidtløftigt til at kunne passe for en

Herremand, det ligger desuden mod Øst, hvorfra Fjenden paa Esbern Snares Tid ikke kom. Vi har maaske et Bevis for, at der før Valdemar Atterdags Tid ikke kan have ligget noget Slot eller nogen Borg der, hvor Kalundborg Slot siden stod. Hvor nu Haandværkerstiftelsen ligger syd for Torvet, paa Grunden øst for og udenfor paa Torvet, er der i Tidens Løb fundet mange Menneskeskeletter, efter Sigende alle af voksne, der maa løbe op til flere Hundrede i Antal. Man kan paastaa, at det var en Kirkegaard, som har ligget her, hvor døde under en Pest er blevet begravet. Men Byen har jo fra gammel Tid af 2 Kirkegaarde, det er desuden lidet sandsynligt, at hvis dette Areal har ligget inden for Byens Mure, det da har været ubebygget, der var ikke saa megen Plads i Byen. Men er de ikke døde af Sygdom, da maa de være faldne i et Slag. Vi vide, at Valdemar Atterdag belejrede Kalundborg 1341, men at Holstenerne kom Slottet til Undsætning og bemægtigede sig Kongens og andres Skibe, der laa her og belejrede det fra Søen, saa Belejringen maatte foreløbig opgives. Samtidige Kilder taler ikke noget om, at Landhæren har grebet ind, men dette maa vel betragtes som givet. Den er blevet overrumplet ved et Udfald fra Byen og har lidt et Nederlag. Arild Huitfeld vil endogsaa vide, at Kongen mistede 2000 Mand, hvad vel er noget overdrevet. Dette maa være disse faldne, som man har begravet lige uden for den belejrede By. Men i saa Fald kan Byen ikke have strakt sig længere end til Adelgades østre Ende. Forøvrigt var der vel heller ingen Mening i at have 2 Torve i saa lille en By som Kalundborg, hvor der desuden ikke var rigelig med Plads. Har der ligget en Borg mod Øst, maa den have ligget for sig selv uden Forbindelse med Byens Mure og i nogen Afstand fra disse.

Lindegaardsvænget var som foran omtalt siden i Kronens Besiddelse og kaldtes Taarnhaven. Det blev 4. Marts 1570 bortforlenet til Mads Skriver i Kalundborg, der aarlig skulde svare $1\frac{1}{2}$ Pund Korn (= 6 Pd. Byg) deraf til

Slottet. Christoffer Faaborg, Borgmester i Kalundborg fik 1. Aug. 1582 Skøde paa Kronens Vænge Thornhafue ved Kalundborg, der fra Øst til Vest strakte sig fra Søtaarnet til Byens Hestehave og fra Syd til Nord fra Byens Hestehave til Munkesø, til Gengæld fordi han havde tilskødet Kronen sin Part af en Selvejergaard i Asmindrup. Senere ejedes Vænget af Borgmester Peder Hansen, der 11. Maj 1640 skødede det til Lensmanden Hans Lindenov¹⁾, der her havde en Avlsgaard, som hed Lindegaarden.

Vænget strakte sig fra Hestehaven til Søtaarnet, Grænsen mod Vest maa vel altid have været som nu, derimod har det ikke gaaet saa langt mod Øst og Nordøst som nu. Hans Lindenov afkøbte nemlig her Borgerne nogle Haver, der laa mod Nordvest i Byen, endvidere købte han af Byen et lille Stræde og en Have, maaske den Have, som omtales 1509 og laa imellem Volden og Taarnhaven. Mod Nord gik Vænget til Munkesøen og mod Syd til Hestehaven, det vil sige til den nuværende Lundevej, Jordan syd for denne hørte tidligere Byen til og var en Del af Hestehaven.

Har Esbern Snare haft sin Bopæl inden for Befæstningen i Lindevænget, eller har han haft den et andet Sted, f. Eks. hvor Lindegaarden nu ligger? Dette kan naturligvis vanskeligt afgøres nu, men givet er det, at Lindegaarden med Taarnhaven fordum var et kongeligt Len. Det omtales muligt første Gang 1. Okt. 1492, da Birgitte Olufsdatter af Hammersted bekendtgjorde, at hun havde opladt Kongen Dronningholm i Nordsjælland, som hun havde Livsbrev paa. Til Gengæld havde Kongen lovet hende, at hun straks skulde faa »thet Kronene Torn« i Kalundborg med al kongelig Rente og rette Tilliggende, som Morthen Siidfriidz havde²⁾. I en Fortegnelse over Len fra Frederik den 1's Tid nævnes foruden Kalundborg Slot og Len: »Item the try tornn i Kallyngborg plege oc at ware i for-

¹⁾ Sjællands Landstings Skødeprotokol 1630—46, 299 b.

²⁾ H. Knudsen: Danmark i Middelalderen, S. 108.

lenning paa tieniste i Dronning Dorrethis oc konning Hanssz tiidt¹⁾). Dette Len maa være den »Thorngard«, Peder Lauridsen 1504 nævnes af²⁾), og den »Torn gaardt«, som Fru Hylle, Mads Lauridsens Efterleverske 23. Aug. 1529 fik Livsbrev paa. Fru Hylle fik dog ikke længe Lov til at beholde Gaarden, thi 26. Aug. 1529 fik Nis Jegere (Niels Jæger) Ejendomsbrev paa Torngaarden, som han selv iboede. Gaarden nævnes 3. Dec. 1591, da Borgmester og Raad solgte paa Tønnes Søfrensens Børns Vegne til Valentin Klausen Halvdelen af en Gaard liggende paa den søndre Side af Mellemgaden (Adelgaden) østen for Thornngaarden³⁾). Den i Skødet omtalte Gaard havde tidligere tilhørt Borgmester Jens Jæger, vistnok Niels Jægers Søn, og kan saaledes have hørt til Taarngaarden. Paa den Tid tilhørte denne Gaard Sognepræsten i Kalundborg, Hr. Jørgen Jakobsen, som boede her og ikke i Præstegaarden, der 1616 siges ikke at have været beboet i Mands Minde. En senere Præst, Mag. Valentin Christensen Køhler, ejede ogsaa Gaarden, han døde 4. Juli 1649 paa sin Gaard Hervigsholm⁴⁾), som maa være et Navn, han har givet den, som han vist har ombygget, den vurderedes 1645 til 1500 Dlr. M., medens ingen af Byens andre Gaarde blev sat højere end til 1000 Dlr. M. Mag. Køhlers Svigersøn og Arving, Mag. Erik Eriksen, Slotspræst paa Antvorskov, skødede 12. Maj 1656 Gaarden til Lensmanden Hans Lindenov.

Da Esbern Snare døde, er hans Ejendom her vel gaaet over til en af hans Sønner, thi Datteren Ingeborg var da kun et Barn, som man vel næppe vilde betro en befæstet By og Borg. Hendes Mand, Peder Strangesen, død 1241, kom dog siden i Besiddelse af Borgen, som hans Enke, Fru Ingeborg, arvede efter ham. Hun blev beskyldt for

¹⁾ Nye Danske Mag. VI, 273.

²⁾ Klbg. Byes Breve. Landsark.

³⁾ Skøder o. s. v. c. 1550—1750. Kalundborg Raadhusarkiv (Landsarkivet).

⁴⁾ Jens Worm: Forfatterlexicon 1, 534.

at staa i Forbindelse med Rigets Fjender og 1262 fordrevet, hvorefter Borgen blev inddraget under Kronen. Den kunde 1285 ikke hindre den norske Sørøver Alf Erlingsøn i at plyndre Byen. Men 1291, da Lauge Laugesen sad fangen her og udstedte sit Testamente, maa den atter have været i god Forsvarstilstand, thi ikke mindre end 6 armigeri de castro (Slotsvæbnere) var da nærværende¹). De nævnes efter Præsten og 3 Borgere i Byen, de første, Historien omtaler, saa de har vel ikke været adelige. Men da deres Navne nævnes, har de vel været mere end almindelige Landseknægte. Erik Menved ovedrog Byen og Borgen til sin Broder, men denne satte sig op imod ham, saa Kongen i September 1297 maatte gøre et Tog hertil og formodentlig har erobret Borgen. Senere var denne i Knud Porses Besiddelse, hans Enke Ingeborg og som Panthaver en Holstener Heine Brockdorf, der her 1341 og 1342 blev belejret forgæves af Valdemar Atterdag. Denne fik dog senere Borgen i sin Magt. Hvor denne Borg har ligget, er, som det fremgaar af det foregaaende, ikke absolut afgjort. Derimod kan der ingen Tvivl være om, at det senere Kalundborg Slot var til paa Valdemar Atterdags Tid. Han fik Pavens Tilladelse til at indrette et Kapel her og til at flytte Graabrødreklostret. Dette er dog vist ikke blevet gjort. Han købte og samlede ogsaa Gods i Omegnen og lagde det under Slottet. Dette stod derefter i det væsentlige uforandret, selv om det efterhaanden forfaldt, indtil Svenskerne 1659 lod det nedrive. Først var det deres Mening at skyde det i Brand, man havde alt begyndt herpaa, og Slottet var vist alt kommet i Brand, da Byens Beboere blev angst for, at Ilden skulde brede sig til deres egne Huse. De købte sig for 250 Rdl. Tilladelse til at slukke Ilden mod til Gengæld selv at nedrive Slottet.²)

Til Slottet hørte ingen anden Grund en Pladsen inden-

¹) Erslev, Testamenter fra Danmarks Middelalder, S. 33 f.

²) Oluf Jespersens Malt-Accise Regnskab 1657—58. Klbq. Raadstuearkiv. (Landsark).

for Gravene, disse og et Stykke Jord ved Volden, omtrent hvor Dommerboligen nu er, her laa en Smedie, og efter den kaldtes Volden ofte Smedevolden. Slottet hørte ikke under Byens Jurisdiktion, men til Arts Herred.

Byens Mur og Taarne.

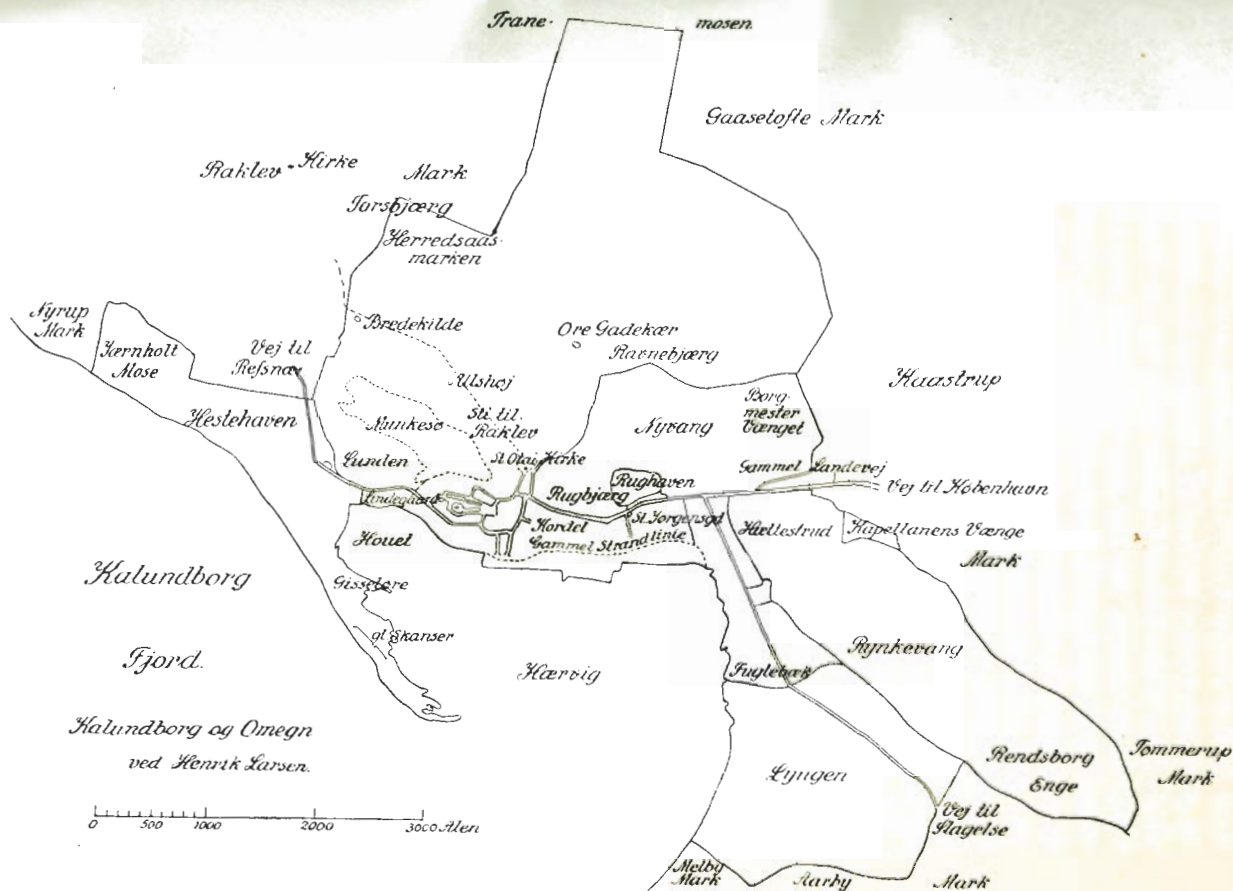
Det egentlige Kalundborg var tidligere omgivet af en Mur. Man har i Lindegaarsvænget fundet Rester af 2 Mure fra forskellige Tider. Den sværeste af disse Mure, der har et rundagtigt Hjørnetaarn, maa være den ældste, den gaar dog ikke tilbage til Esbern Snares Tid. Den anden Mur er mindre svær og har et firkantet Hjørnetaarn, der senere kaldtes Søtaarnet og stod længe efter, at Muren var forsvundet. Hvornaar disse Mure er blevne opførte, og naar de er blevne nedrevne og hvor Stenene er blevet af, ved man ikke noget om. Den sidste Mur kan maaske stamme fra Valdemar Atterdags Tid, i alt Fald synes der senere ingen Anledning at have været til at nedrive og at opføre nogen Mur. Hvad den ældste Mur angaar, da kan det maaske være Erik Menved, der har ladet den opføre, men det kan maaske ogsaa være Knud Porse eller hans Efterfølgere. Det vides forøvrigt ikke, om der ogsaa paa andre Steder har været 2 Mure fra forskellige Tider. Kan Tilstedeværelsen af 2 Mure mod Nordvest ikke hidrøre fra, at den første er blevet ødelagt ved en Belejring? Her var ganske vist Munkesøen udenfor, men naar denne blev tømt for Vand, var her ingen Grav, men jævn Jord lige ind til Muren.

Muren om Kalundborg nævnes første Gang 14. April 1350, da Thomas Jensen paa Skiftet efter Fru Ingeborg, Enke efter Sakse Pedersen af Hammelmose, blev udlagt Halvdelen af hendes Gods i Raklev tilligemed den mellemste Del af Tofterne p r o p e (nærved) m u r u m K a l u n d b u r g h¹). I det 15. Aarh. nævnes Muren enkelte Gange, bl. a. 5. April 1484, da Byen solgte Hr. Jep Andersen,

¹) Svensk Diplom. VI., 186.

Sognepræst i Rørby, en Jord i Strandgade, det er Præstegade, som var et Stræde, der førte ind til Muren, dog skulde der være fri Indgang igennem hans Port og Gaard indtil den, og der skulde gøres en Trappe op til den.¹⁾ I 1585 omtales, at en Ejendom i Præstegaden strakte sig mod Syd til Bysens Mur, skønt der vel da ikke var meget tilbage af den. Dog stod enkelte Steder endnu længe efter Rester af Muren; saaledes omtales 31. Aug. 1646 i Tingbogen et Stykke nedfalden Mur ved Munkesøen. Her omtales ligeledes 15. Aug. 1670 et Stykke Mur vurderet til 5 Ddl. Endnu paa Paludans Tid var der enkelte Steder Murrester. Han omtaler saadanne ved Munkesøen og ved Lænkeporten, som var en Port i den nordlige Ende af Ejendommen paa Hjørnet af Torvet og Skolegade. Gavlen i denne Ejendom siges et Sted at hvile paa Byens Mur. Muren var paa sine Steder forsynet med Taarne. Mod Nordvest stod Søtaarnet, hvoraf der endnu stod Rester længe efter, at Muren var forsvundet. Ved Lindegaarden stod 2 Taarne; 1. Aug. 1582 gav Kongen, der da opholdt sig i Kalundborg, Præsten Hr. Jørgen Jakobsen, der havde berettet, at der i den sydvestlige Del af Haven til hans Gaard Taarngaarden, fra gammel Tid af havde staaet et Taarn, som nu var faldet ned paa et lille Stykke Mur nær, Tilladelse til at lade dette Stykke nedrive og bruge Pladsen til Udvidelse af sin Have. Samme Mand fik 27. Jan. 1607 af Kongen Gavebrev paa den nederste Part af det Taarn, som stod i hans Gaard, 6 Alen højt beregnet fra Jorden, med den Grund, hvorpaa Taarnet var bygget. Næste Dag fik Lensmanden Missive om, at Kongen havde tilladt Borgmester og Raad i Kalundborg at nedbryde det øverste af samme Taarn og anvende det til Byens Fornødenhed. Det siges ikke, hvor dette Taarn har staaet, men det har formodentlig, da Hjørnetaaarnet alt er omtalt, været et Porttaarn ved Indgangen til Byen og har staaet ved Lindegaardens nordvestre Hjørne. Her stod vist Re-

¹⁾ Repert. II. Ser., Nr. 5435.

ster af det endnu 1707, idet Magistraten da klagede over nogle Misligheder, Ejeren af Lindegaarden Grev Ahlefeldt eller hans Folk havde begaaet mod Byens Mure¹). I sit Svar taler Greven da om den nedbrudte Mur, »som stod heller bedre at sige hængte ved den Gaard«, som han nylig havde købt, og senere skriver han, at Muren bestod »udi en gammel forfalden Port«, som var meget skrøbelig og farlig for Mennesker og Kvæg, hvorfor han lod den nedbryde. Da maa der baade have været Rester af Taarnet og af Byens Port tilbage. I Grevens Skøde paa Ladegaarden, dateret 29. Dec. 1706, siges det, at Gaarden paa den søndre og vestre Side var fast udi Byens gamle Mur²). Dette er forøvrigt endnu Tilfældet i alt Fald mod Vest. Et fjerde Taarn stod ved vestre Side af det Stræde, som tidligere førte fra Præstegaarden ned til Lundevejen, og skulde værgge Indgangen her. Det omtales i Kirkeregnskabet for 1623—24, idet Blytækkeren her plejede at smelte Bly. Lensmanden Hans Lindenov søgte at sælge det, idet han vel mente, det tilhørte Kronen, men det lykkedes ikke. Paa Kirkens Vegne søgte Borgmester Peder Trelund 1665 at sælge Taarnet, der var vurderet til 10 Rdl., men det lykkedes heller ikke. Imidlertid havde Forsøget dog den Følge, at Taarnet paa Grundlag af det senere blev tildømt Kirken, som derefter lod Taarnet, der var vurderet til 50 Rdl., 1719 sælge ved Auktion til Nedbrydelse. Dog skulde den Del af Muren, som tjente som Gavl i Sidehuset til Kapellanens Residens, blive staaende. Om der har været flere Taarne, end de nævnte, er uvist.

Kirkerne i Kalundborg.

Kirken i Kalundborg, helliget til Vor Frue, er fra Esbern Snares Tid og maa vel være bygget af ham. Men i Forvejen laa der en anden Kirke, viet til Hellig Olav i Kordel. Hvorledes denne Kirke har set ud i Middelalder-

¹) Klbg. Bys Breve (Landsark.).

²) Klbg. Tingbog 1703—14. S 362 ff.

ren, ved man ikke. Indtil ca. 1660 var Kirken kun 5—6 Fag almindelig Hus, hvori Folk kunde staa og høre en Ligprædiken¹⁾). Lige efter 1660 blev dette Hus ved frivillige Bidrag fra Byens Beboere udvidet²⁾), saa det blev ialt paa 13 Fag og en Udbygning paa 2 Fag, dertil blev Kirken forsynet med Kirkestole og en Altertavle, der skal have staaet i Slottets Kapel. Men Bygningen var dog kun tarvelig, den sammenlignes i Brandtaksationen 1762 med et ordinært Hus og blev kun vurderet til 300 Rdl., Inventariet derimod til 1300 Rdl. Frue Kirke blev da vurderet til ikke mindre end 31,000 Rdl., dog kun forsikret for 12,000 Rdl., da den ikke havde egen Formue. Ved kgl. Reskript af 29. April 1796 blev det tilladt at nedrive St. Olai Kirke, som derefter samme Aar blev solgt ved Auktion til Nedbrydelse. Der blev forgæves protesteret af de søfarende mod Nedrivningen, da den fra gammel Tid af havde været Sømærke ved Indsejlingen til Havnen³⁾). Der er fornylig paa St. Olai Kirkegaard fundet nogle Grundsten af Kirken.

Da Hr. Melchior havde bygget Raklev Kirke, gav han den Navnet St. Olai. Endvidere tog han Størsteparten af Kalundborg Kirkes Sogn og den Del af dennes Gods, som laa i det nye Raklev Sogn. Man fristes til at spørge, om han ikke ogsaa kan have nedbrudt St. Olai Kirke i Kalundborg for at anvende dens Sten ved sin nye Kirkes Bygning?

Da der i Middelalderen var 2 Kirker, skulde man ogsaa tro, at der var et Sogn til hver af dem, men hvorledes det egentlig forholder sig med deres Sogne er uklart. St. Olai Sogn nævnes 5. Sept. 1476⁴⁾), Gaasetofte laa da i dette Sogn. Derimod nævnes Vor Frue Sogn aldrig, hvorimod ofte Benævnelsen Sognekirken i Kalundborg eller Kalundborg Sogn bruges. I Roskildebispens Jordebog nævnes kun Bispetiende af Kalundborg Sogn, og 24. Juli 1433 pantsatte

¹⁾ Klb. Tingbog 9. Nov. 1691.

²⁾ St. Olai Kirkes Regnskab 1662—65.

³⁾ Klb. Auktionsprotokol, 14. Juni 1796, S. 351 ff.

⁴⁾ Repert. II. Ser. Nr. 3905.